

Hogeschool van Amsterdam

De nieuwe Wet op inlichtingen- en veiligheidsdiensten (Wiv)

In hoeverre is het verantwoord als de nieuwe Wiv wordt ingevoerd?

Naam: Txai Pereira de Lacerda
Studentnummer: 500780467
4-5-2018

Inhoud

Samenvatting	2
Inleiding	3
1 Verschil tussen Wiv 2002 en Wiv 2017	4
1.1 Het ontstaan van de nieuwe Wiv	4
1.2 Waarom is de nieuwe Wiv nodig?	4
1.3 Meer controle door CTIVD en TIB	4
1.4 Interceptie via ether en kabel	5
1.5 Hacking: bevoegdheden en verplichtingen	5
1.6 Celmateriaal voor een DNA-profiel	6
1.7 Gegevens delen met het buitenland	6
1.8 Conclusie	6
2 De AIVD	7
2.1 Wat is de AIVD?	7
2.2 Veel gestelde vragen aan de AIVD	7
2.2.1 Verzamelt de AIVD ook gegevens van onschuldige burgers?	7
2.2.2 Mag de AIVD burgers hacken?	7
2.2.3 Houdt de AIVD precies bij wat burgers zeggen op WhatsApp of Facebook?	8
2.2.4 Krijgen burgers de AIVD achter hun aan als zij illegaal een films of series downloaden?	8
2.3 Conclusie	8
3 Wat vinden privacy organisaties van de nieuwe Wiv?	9
3.1.1 Bits of Freedom	9
3.1.2 Wat vindt Bits of Freedom van nieuwe de Wiv?	9
3.2.1 Privacy First	9
3.2.2 Wat vindt Privacy First van nieuwe de Wiv?	9
3.3.1 Amnesty International	10
3.3.2 Wat vindt Amnesty International van de nieuwe Wiv?	10
3.4 Conclusie	11
4 Raadgevend referendum over de Wiv	11
4.1 Het 'sleepwet' referendum	11
4.2 Grootste veranderingen	11
4.3 Uitslag referendum	12
4.4 Conclusie	12
5 Aanpassingen nieuwe Wiv	13

5.1 Bijzondere bevoegdheden, waaronder onderzoeksopdracht gerichte (OOG)-interceptie op de kabel, worden zo gericht mogelijk ingezet.....	13
5.2 Aanpassing praktijk bewaartermijn drie jaar.....	13
5.3 Versnelde weging van samenwerking met buitenlandse diensten	14
5.4 Wetswijziging.....	14
5.4 Reacties over aanpassingen nieuwe Wiv.....	15
5.5 Conclusie.....	15
Conclusie	16

Samenvatting

De bevoegdheden van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) en de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD) liggen vast in de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (Wiv). In februari 2013 is door de Tweede Kamer een evaluatiecommissie opgesteld om de Wiv te evalueren, omdat deze al 10 jaar oud was. Op 2 december 2013 is het evaluatierapport overhandigt aan de minister van Buitenlandse Zaken en minister van Defensie. Uit dit rapport blijkt dat de Wiv toe is aan vernieuwing. De AIVD wilt een nieuwe Wiv, omdat ze hiermee modernere en noodzakelijke gereedschappen krijgen om dreigingen sneller te ontdekken. Er komt ook meer controle op op AIVD door middel van de Commissie van Toezicht op de Inlichtingen en Veiligheidsdiensten (CTIVD) en Toetsingscommissie Inzet Bevoegdheden (TIB). Ook mogen de AIVD internetkabels gericht aftappen en zijn er extra regels opgesteld voor hacken. De AIVD kan ook een DNA-profiel maken van een verdacht persoon. Gegevens werden al gedeeld met buitenlandse diensten, maar nu wordt dit expliciet aangegeven in de nieuwe Wiv. De Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) is een Nederlandse geheime dienst. Het is hun taak om risico's die andere niet kunnen zien als eerste te ontdekken. Er zijn een aantal misverstanden ontstaan over de AIVD. Zo zou de AIVD gegevens van onschuldige burgers bewaren en mee kijken wat ze zeggen op social media. Ook zouden ze mensen zomaar mogen hacken en kijken welke films iemand illegaal download. Al deze genoemde punten zijn onjuist. Privacy organisaties zoals Bits of Freedom, Privacy First en Amnesty International zijn niet blij met de nieuwe Wiv en vinden dat deze moet worden aangepast. Na aanleiding van nieuwe Wiv zijn er in 2017 vijf studenten gestart met het organiseren van een referendum. Zij vinden dat de AIVD te veel bevoegdheden zou krijgen. Het referendum is op 21 maart 2018 gehouden en 49,44% van de kiezers had tegen de nieuwe Wiv gestemd, wat leidde tot een wijziging van de nieuwe Wiv. In de wijziging staat dat bijzondere bevoegdheden, waaronder de OOG-interceptie op de kabel, zo gericht mogelijk wordt ingezet. Ook de bewaartermijn gewijzigd van drie jaar naar elk jaar opnieuw toestemming vragen voor het opslaan van informatie tot maximaal drie jaar. Ook worden er zogenaamde weging notities opgesteld voor het delen van informatie en de mate hiervan met buitenlandse diensten. De initiatiefnemers van het referendum en Bits of Freedom zijn niet tevreden met de wijzigingen, vooral omdat er niks is veranderd aan het op grote schaal verzamelen van data. Het kabinet heeft nog niet de definitieve versie van de nieuwe Wiv gepubliceerd, maar als Bits of Freedom hier niet tevreden over is, dan spannen zij een rechtszaak aan tegen de Wiv, samen met de initiatiefnemers van het referendum.

Inleiding

Door digitalisering en de opkomst van het internet worden er steeds meer persoonlijke gegevens gedeeld. Hoe de overheid omgaat met onze persoonlijke gegevens krijgt steeds meer Media-aandacht en privacy organisaties maken zich steeds meer zorgen. De overheid wil de AIVD (Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst) meer bevoegdheden geven door middel van de nieuwe Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (Wiv). De overheid wil deze wet invoeren, omdat de oude Wiv al 15 jaar oud is en inmiddels toe is aan vernieuwing. De oude Wiv ging vooral over draadloze communicatie, bijvoorbeeld via satelliet, maar tegenwoordig gaat bijna alles via een glasvezelkabel. De nieuwe wet bepaald wanneer die kabel mag worden afgetapt. De AIVD wil dat graag, om ons goed te kunnen beschermen. Bijvoorbeeld tegen buitenlandse hack-aanvallen en het opsporen van verdachte personen. Tijdens het opsporen van deze verdachte personen zou de AIVD een hele wijk mogen aftappen, alleen omdat er één verdacht persoon in de wijk zit. De gegevens die ze verzamelen worden drie jaar bewaard en ze analyseren niet alle data, omdat het simpelweg te veel is, zelfs van onschuldige burgers. Dit is een inbreuk op de privacy van burgers. Over deze wet was op 21 maart een raadgevend referendum. Ik ben zelf tegen het invoeren van de nieuwe Wiv en heb naar aanleiding hiervan gekozen voor dit onderwerp.

De hoofdvraag luidt: In hoeverre is het verantwoord als de Nederlandse overheid de nieuwe Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (Wiv) invoert?

Het doel van dit onderzoek is om te kijken wat het verschil is tussen de oude en nieuwe Wiv, wat privacy organisaties vinden van de nieuwe Wiv, waarom er een referendum is gehouden over de Wiv en wat de wijzigingen waren naar aanleiding van de uitslag van dit referendum. Ook komen er een aantal begrippen voorbij, zoals digitalisering en privacy.

Digitalisering is de overgang van informatie naar een digitale vorm, dat wil zeggen in een vorm die gebruikt kan worden door elektronische apparaten zoals computers. De term kan betrekking hebben op de gegevens zelf, op de bijbehorende procedures of op de samenleving in het algemeen.

Privacy, privésfeer, persoonlijke levenssfeer of eigenruimte is een afweerrecht dat de persoonlijke levenssfeer beschermt. De Van Dale omschrijft privacy als de persoonlijke vrijheid, het ongehinderd, alleen, in eigen kring of met een partner ergens kunnen vertoeven; gelegenheid om zich af te zonderen, om storende invloeden van de buitenwereld te ontgaan, een toestand waarin een mens er zeker van is dat zonder zijn toestemming zo weinig mogelijk andere mensen zich op zijn terrein zullen begeven. Later is dit uitgebreid met:

- Zelf bepalen wie welke informatie over ons krijgt.
- De wens onbespied en onbewaakt te leven.

Om de hoofdvraag van een antwoord te voorzien, zullen de volgende deelvragen zeker moeten worden beantwoord:

Wat is het verschil tussen de oude Wiv uit 2002 en de nieuwe Wiv uit 2017?

Wat zijn de misverstanden over de AIVD?

Wat vinden privacy organisaties van de nieuwe Wiv?

Waarom hebben de initiatiefnemers een referendum over de Wiv georganiseerd?

Wat zijn de aanpassing van de nieuwe Wiv?

Voor dit onderzoek ga ik recent bronnen gebruiken van het internet die helpen om de hoofdvraag en deelvragen te beantwoorden.

In hoofdstuk één ga ik het hebben over het verschil tussen de Wiv uit 2002 en de Wiv uit 2017. In hoofdstuk twee ga ik het hebben over de AIVD en de misverstanden over de AIVD. In hoofdstuk drie ga ik het hebben over wat privacy organisaties vinden van de nieuwe Wiv. In hoofdstuk vier ga ik het hebben over het raadgevend referendum over de nieuwe Wiv. In hoofdstuk vijf ga ik het hebben over de aanpassingen aan de nieuwe Wiv naar aanleiding van het referendum over de Wiv.

1 Verschil tussen Wiv 2002 en Wiv 2017

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op het ontstaan van de nieuwe Wiv en wat de verschillen zijn tussen de oude Wiv uit 2002 en de nieuwe Wiv.

1.1 Het ontstaan van de nieuwe Wiv

De Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) en de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD) hebben bevoegdheden (Rijksoverheid, n.d.). Deze bevoegdheden liggen vast in de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (Wiv) (Rijksoverheid, n.d.).

De commissie-Dessens heeft op 2 december 2013 haar rapport van de evaluatie van de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten aangeboden aan de Minister Plasterk (Buitenlandse Zaken) en Minister Hennis - Plasschaert (Defensie) (AIVD, n.d.). Op 29 mei 2012 bestond de Wiv uit 2002 precies tien jaar en in die tien jaar is de wet nog nooit geëvalueerd (AIVD, n.d.). De Tweede Kamer had toen gevraagd de wet te evalueren (AIVD, n.d.). Hiervoor is de Evaluatiecommissie Wiv 2002 ingesteld, geleid door van mr. drs. C.W.M. Dessens (AIVD, n.d.). In februari 2013 was de commissie begonnen met haar werkzaamheden en ronden deze af op 2 december 2013 met het aanbieden van een evaluatierapport (AIVD, n.d.). Als reactie op dit rapport wilde de overheid de Wiv vernieuwen.

1.2 Waarom is de nieuwe Wiv nodig?

De nieuwe Wiv is volgens de AIVD nodig voor de nationale veiligheid (AIVD, n.d.). Hiermee krijgt de AIVD het noodzakelijke gereedschap om ook in de moderne tijd terrorisme, spionage en cyberaanvallen vroegtijdig te ontdekken (AIVD, n.d.) en informatie op dreigingen te onderzoeken (AIVD, n.d.). Ook wordt volgens de AIVD het recht op privacy gewaarborgd (AIVD, n.d.) en wordt de controle en toezicht op hun werk uitgebreid (AIVD, n.d.).

1.3 Meer controle door CTIVD en TIB

Het hele proces van het werk van de AIVD wordt goed gecontroleerd door de onafhankelijke Commissie van Toezicht op de Inlichtingen en Veiligheidsdiensten (CTIVD) (AIVD, n.d.). De CTIVD heeft onbeperkte toegang tot alle systemen van de AIVD en de toezichthouder mag informatie vragen van alle medewerkers van de AIVD (AIVD, n.d.).

Verzoeken van de AIVD om een bijzondere bevoegdheid te kunnen gebruiken worden eerst getoetst door de Toetsingscommissie Inzet Bevoegdheden (TIB) (AIVD, n.d.). Deze commissie bestaat uit drie leden, waarvan één een technisch expert is en twee rechters of oud-rechters zijn (AIVD, n.d.). In de Wiv 2002 bestond deze commissie nog niet (AIVD, n.d.).

De minister van Binnenlandse Zaken moet voor alle bijzondere bevoegdheden toestemming geven en in de nieuwe Wiv komt de TIB hier ook bij (AIVD, n.d.).

1.4 Interceptie via ether en kabel

Vroeger ging alle communicatie door de lucht, bijvoorbeeld door middel van een satelliet (AIVD, n.d.). Dit wordt ether genoemd (AIVD, n.d.). Tegenwoordig gaat vrijwel alle communicatie via internet kabels (fiber) (AIVD, n.d.). Via deze kabels kunnen kwaadwillende informatie met elkaar delen (AIVD, n.d.). Op dit moment kunnen deze kwaadwillende alleen afgeluisterd worden als de AIVD de persoon of specifieke organisatie hebben kunnen identificeren (AIVD, n.d.). Om de nationale veiligheid te kunnen waarborgen, wil de AIVD daarom modernere bevoegdheden (AIVD, n.d.). Volgens de AIVD mogen hun op een specifiek deel van een bepaalde internet kabel (fiber) de data onderzoeken (AIVD, n.d.). Zij maken alleen gebruik van de fiber waardoor informatie stroomt die waardevol is voor hun onderzoeken (AIVD, n.d.).

De Nederlandse regering bepaald waar de AIVD gericht onderzoek naar doet (AIVD, n.d.). Voor zij de gegevens op een kabel mogen onderzoeken moeten zij toestemming hebben van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (AIVD, n.d.). Deze minister vraagt daarover een oordeel van de onafhankelijke Toetsingscommissie Inzet Bevoegdheden (TIB) (AIVD, n.d.). Al tijdens de interceptie wordt tussen de 95 en 98 procent van de gegevens direct vernietigd, omdat die niet relevant zijn voor hun onderzoeken (AIVD, n.d.).

Er is een strikt bewaartermijn voor de gegevens die uiteindelijk wel bewaard worden (AIVD, n.d.). De TIB moet toestemming geven voor het analyseren en verzamelen van gegevens die over de kabels lopen of door de ether gaan (AIVD, n.d.). De CTIVD voert daarnaast ook heldere controles uit (AIVD, n.d.).

1.5 Hacking: bevoegdheden en verplichtingen

De AIVD mocht al hacken voor de nieuwe Wiv, maar in de nieuwe Wiv staat beschreven welke bevoegdheden hierbij precies horen (AIVD, n.d.). Daarnaast zijn er regels opgesteld voor het opvragen van gegevens uit een zogenaamde 'cloud' (AIVD, n.d.). Bij een cloud staan gegevens niet op één computer, maar op meerdere servers (AIVD, n.d.). Voor de nieuw Wiv was het voor de AIVD niet mogelijk op gegevens op te vragen uit de cloud (AIVD, n.d.).

1.6 Celmateriaal voor een DNA-profiel

Om de identiteit van een dader, van bijvoorbeeld een aanslag, vast te stellen is een DNA-profiel soms de enige manier om hem of haar te identificeren (AIVD, n.d.). De AIVD kan celmateriaal verzamelen voor het opstellen van een DNA-profiel om dit mogelijk te maken (AIVD, n.d.). Dit ook meteen enige reden waarom de AIVD een DNA-profiel mag samenstellen (AIVD, n.d.). Ze mogen dit niet gebruiken voor bijvoorbeeld het in kaart brengen van gezondheidskenmerken (AIVD, n.d.).

1.7 Gegevens delen met het buitenland

Voor de nationale veiligheid is het volgens de AIVD belangrijk om samen te werken met buitenlandse diensten, maar de AIVD kan niet zomaar gegevens doorsturen naar het buitenland (AIVD, n.d.). Zij willen graag van buitenlandse diensten weten als iemand een gevaar voor Nederland vormt. Voor het delen van deze gegevens gelden strenge regels (AIVD, n.d.).

In de wet zijn vijf criteria opgenomen (AIVD, n.d.). Elk criterium moet zorgvuldig worden afgewogen, waarna wordt bepaald of en zo ja, onder welke voorwaarden deze samenwerking wordt aangegaan (AIVD, n.d.). Zelfs als een dienst voldoet aan deze voorwaarden, dan bestaat de kans nog steeds dat de minister van Binnenlandse Zaken apart toestemming moet geven (AIVD, n.d.). Ook op dit proces houdt de CTIVD toezicht.

1. democratische inbedding van een dienst, dus: wat is de wettelijke basis van de dienst en hoe is de (parlementaire) controle (AIVD, n.d.);
2. mensenrechtensituatie in een land, dus: heeft het land mensenrechtenverdragen ondertekend en wordt dit nageleefd, bijvoorbeeld persvrijheid (AIVD, n.d.);
3. professionaliteit en betrouwbaarheid, dus: wat zijn onze eerdere ervaringen en van andere diensten met de betreffende dienst (AIVD, n.d.);
4. wettelijke bevoegdheden en mogelijkheden van een dienst, dus: wat mag en kan zo'n collega-dienst in vergelijking met de AIVD (AIVD, n.d.);
5. niveau van gegevensbescherming, dus: hoe gaat de dienst met de opslag en vernietiging van gegevens (AIVD, n.d.).

In veel gevallen moet voor het delen van informatie met buitenlandse diensten, ook de minister hiervoor apart toestemming geven (AIVD, n.d.).

Het uitwisselen van gegevens met andere diensten is niet nieuw (AIVD, n.d.). De regels zijn nu expliciet in de wet opgenomen (AIVD, n.d.). Onder de oude Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (uit 2002) mochten (persoons)gegevens ook al worden gedeeld (AIVD, n.d.).

1.8 Conclusie

Het verschil tussen de oude Wiv uit 2002 en de nieuwe Wiv is dat er meer controle komt op de AIVD door middel van de Commissie van Toezicht op de Inlichtingen en Veiligheidsdiensten (CTIVD) en Toetsingscommissie Inzet Bevoegdheden (TIB). Ook mag de AIVD internetkabels gericht aftappen en zijn er extra regels opgesteld voor hacken. De AIVD kan ook een DNA-profiel maken van een verdacht persoon. Gegevens werden al gedeeld met buitenlandse diensten, maar nu wordt dit expliciet aangegeven in de nieuwe Wiv. In het volgende hoofdstuk wordt er ingegaan op de AIVD en de misverstanden over hun.

2 De AIVD

In dit hoofdstuk wordt ingegaan wat de AIVD is en veel gestelde vragen aan de AIVD.

2.1 Wat is de AIVD?

De Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) is een Nederlandse geheime dienst die zich onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van Binnenlandse Zaken bezighoudt met de binnenlandse veiligheid.

Het is de taak van de AIVD om dreigingen, risico's en internationale politieke ontwikkelingen, die anderen niet kunnen zien en die grote gevolgen kunnen hebben voor de belangen van de Nederlandse staat, als eerste te ontdekken (AIVD, n.d.). Zo kan de AIVD anderen waarschuwen en kunnen dreigingen en risico's worden geweerd (AIVD, n.d.).

De AIVD signaleert, adviseert en deelt gericht informatie met zijn samenwerkingspartners, zodat het aantal dreigingen en risico's daalt (AIVD, n.d.). Waar nodig verlaagd de AIVD zelf het aantal risico's (AIVD, n.d.).

2.2 Veel gestelde vragen aan de AIVD

2.2.1 Verzamelt de AIVD ook gegevens van onschuldige burgers?

Volgens de AIVD mogen hun alleen datastromen onderzoeken die verband houden met hun onderzoeken (AIVD, n.d.). De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de onafhankelijke toetsingscommissie (TIB) zullen geen toestemming geven voor het onderscheppen van gegevens als hierdoor de privacy van een onschuldige burgers in gevaar komt (AIVD, n.d.).

Soms worden er tijdens een onderzoek gegevens verzameld van onschuldige burgers (AIVD, n.d.). Zodra blijkt dat deze data niet relevant zijn, worden deze direct vernietigd (AIVD, n.d.). Het gaat hierbij om 95 tot 98 procent van de data waartoe de AIVD via onderzoeksopdracht gerichte interceptie (OOG-interceptie) toegang krijgen (AIVD, n.d.).

De gegevens die overblijven moeten uiterlijk na 3 jaar worden weggegooid, tenzij ze relevant zijn voor het onderzoek (AIVD, n.d.).

De AIVD is niet geïnteresseerd in gegevens van mensen die niets met hun onderzoeken te maken hebben en deze gegevens maken hun onderzoek zelfs enorm ingewikkeld (AIVD, n.d.).

2.2.2 Mag de AIVD burgers hacken?

Volgens de AIVD mogen hun alleen burgers hacken als dit noodzakelijk is voor hun onderzoek en als ze hiervoor toestemming hebben gevraagd aan de minister (AIVD, n.d.). Vervolgens moet ook de onafhankelijke TIB (Toetsingscommissie Inzet Bevoegdheden) beoordelen of de AIVD wel mag hacken (AIVD, n.d.). Zonder toestemming van TIB mag de hack niet plaatsvinden (AIVD, n.d.).

Dat de AIVD computers hackt is niet nieuw (AIVD, n.d.). Ook onder de vorige versie van de Wiv mochten hun dat (AIVD, n.d.). Wel is duidelijker gemaakt welke verplichtingen en bevoegdheden de AIVD heeft (AIVD, n.d.).

2.2.3 Houdt de AIVD precies bij wat burgers zeggen op WhatsApp of Facebook?

Volgens de AIVD is de angst dat zij online voortdurend over iemands schouder meekijken onjuist (AIVD, n.d.). Zij houden niet bij welke berichten Nederlanders naar elkaar versturen via de telefoon (AIVD, n.d.). Ook gaan ze niet de hele dag kijken op Facebook of Twitter wat gewone burgers aan het doen zijn (AIVD, n.d.). Ze zoeken zo gericht mogelijk naar verdachte personen en hebben als enige doel het beschermen van de democratische rechtsorde en de nationale veiligheid (AIVD, n.d.).

2.2.4 Krijgen burgers de AIVD achter hun aan als zij illegaal een films of series downloaden?

Volgens de AIVD richten zij zich alleen op het onderzoeken van dreigingen voor onze democratische rechtsorde en nationale veiligheid (AIVD, n.d.). Die komen niet in gevaar als iemand een film of serie illegaal downloadt (AIVD, n.d.). De AIVD is geen opsporingsinstantie (AIVD, n.d.). Dat werk ligt in handen van onder andere de politie (AIVD, n.d.). Mocht tijdens een inlichtingen onderzoek blijken dat iemand illegaal films kijkt, dan zal de AIVD niks doen met die gegevens (AIVD, n.d.).

2.3 Conclusie

Er zijn een aantal misverstanden ontstaan over de AIVD. Zo zou de AIVD gegevens van onschuldige burgers bewaren en mee kijken wat ze zeggen op social media. Ook zouden ze mensen zomaar mogen hacken en kijken welke films iemand illegaal download. Al deze punten zijn onjuist. In het volgende hoofdstuk wordt er ingegaan wat bepaalde privacy organisaties vinden van de nieuwe Wiv en wie deze organisaties zijn.

3 Wat vinden privacy organisaties van de nieuwe Wiv?

In dit hoofdstuk wordt er ingegaan wat bepaalde privacy organisaties vinden van de nieuwe Wiv en wie deze organisaties zijn.

3.1.1 Bits of Freedom

Bits of Freedom is een beweging die opkomt voor internetvrijheid in Nederland (Bits of Freedom, n.d.). Zij willen ervoor zorgen dat wat burgers doen op het internet hun zaak blijft (Bits of Freedom, n.d.). Zij richten zich daarom op deze grondrechten: communicatievrijheid en privacy (Bits of Freedom, n.d.). Zij hebben diverse expertises en een betrokken achterban (Bits of Freedom, n.d.). Hiermee voeren ze campagnes voor goed beleid van de overheid en het bedrijfsleven (Bits of Freedom, n.d.).

3.1.2 Wat vindt Bits of Freedom van nieuwe de Wiv?

Bits of Freedom vindt dat de nieuwe bevoegdheden van de Wiv veel te ver gaan en wil dat dit voorstel van tafel gaat (Bits of Freedom, n.d.). De reden is dat de nieuwe bevoegdheden van veiligheidsdiensten te ruim zijn, toezicht is onvoldoende is en de gevolgen zijn voor velen niet te overzien (Bits of Freedom, n.d.).

3.2.1 Privacy First

Privacy First is een onafhankelijke stichting, bestaande uit professionele vrijwilligers, die is opgericht in 2008 (Privacy First, n.d.). Hun doel is het behouden en de bevorderen van het recht op privacy (Privacy First, n.d.). Volgens Privacy First is privacy is een mensenrecht en de basis van de Nederlandse democratische rechtsstaat (Privacy First, n.d.).

3.2.2 Wat vindt Privacy First van nieuwe de Wiv?

De nieuwe Wiv is volgens Privacy First een slechte wet (Filippini, n.d.). Deze wet gaat namelijk uit van:

- Profileren door middel van grootschalige verzameling en opslag van data van onschuldige burgers (Filippini, n.d.).
- Hierdoor maakt de overheid inbreuk op de privésfeer, privé communicatie en privé-bewegingen van burgers (Filippini, n.d.).
- Ongefilterde informatie wordt met buitenlandse diensten gedeeld (Filippini, n.d.).

De Wiv moet volgens hun op een groot aantal punten worden veranderd, ook in de uitvoering die een aantal vage omschrijvingen en escapes biedt voor misbruik (Filippini, n.d.).

3.3.1 Amnesty International

Amnesty International is een organisatie bestaande uit onderzoekers van mensenrechtenschendingen, lobbyisten die met machthebbers praten, mensen die rapporten opstellen om schendingen aan de kaak te stellen, creatieve koppen die effectieve acties bedenken, mensen die educatieve programma's ontwikkelen, mensen die meedoen aan hun schrijfacties, die handtekeningen onder petities zetten, die de media informeren, die gastlessen verzorgen en die geld inzamelen (Amnesty International, n.d.).

3.3.2 Wat vindt Amnesty International van de nieuwe Wiv?

Amnesty International is tegen de nieuwe Wiv, omdat die volgens hen onnodig onze privacy en vrijheid van meningsuiting bedreigt (Amnesty International, n.d.). Ook zouden onze gegevens in verkeerde handen kunnen komen. Zij willen dat de regering de wet verbeterd (Amnesty International, n.d.).

Amnesty vindt dat Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten voldoende bevoegdheden moeten hebben om dreigingen te kunnen onderzoeken (Amnesty International, n.d.). Maar volgens hun mogen de diensten met de nieuwe Wiv door middel van een 'sleepnet' ook communicatie via de kabel stelselmatig en op grote schaal onderscheppen (Amnesty International, n.d.). Ook gegevens van onschuldige burgers. Amnesty vindt dat gegevens van onschuldige burgers niet op grote schaal verzameld en geanalyseerd mogen worden (Amnesty International, n.d.).

De nieuwe Wiv staat ook toe dat gegevens ongefilterd worden gedeeld met buitenlandse geheime diensten, ook van landen waar mensen onderdrukt worden (Amnesty International, n.d.). Dit kan grote gevolgen hebben volgens Amnesty (Amnesty International, n.d.). Zo weet Amnesty dat sommige regeringen privé informatie gebruiken om journalisten of bloggers tegen te werken, activisten te vervolgen en de vrijheid van meningsuiting te onderdrukken (Amnesty International, n.d.).

Volgens Amnesty kunnen ook gegevens van Nederlanders in verkeerde handen komen, omdat voor sommige regeringen die gegevens verdacht materiaal zijn (Amnesty International, n.d.). De Nederlandse toezichthouder weet wel welke gegevens gedeeld worden, maar niet ze voor gebruikt worden (Amnesty International, n.d.). Om deze reden wil Amnesty dat gegevens nooit ongefilterd gedeeld worden met buitenlandse geheime diensten (Amnesty International, n.d.).

Amnesty wilt dat er een externe, onafhankelijke, onpartijdige toezichthouder is die bindend kan oordelen of de geheime diensten hun activiteiten rechtmatig hebben uitgevoerd, om machtsmisbruik te voorkomen (Amnesty International, n.d.).

Als een onderzoek van geheime diensten is afgerond, deelt de CTIVD, de Commissie van Toezicht voor de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, de bevindingen met de minister en met de Tweede Kamer (Amnesty International, n.d.). Op dit moment kan de minister de bevindingen naast zich neerleggen (Amnesty International, n.d.). Om deze reden vindt Amnesty dat er een toezichthouder moet zijn die achteraf bindend over de uitvoering van de activiteiten van de geheime diensten kan oordelen (Amnesty International, n.d.).

3.4 Conclusie

Privacy organisaties als Bits of Freedom, Privacy First en Amnesty International zijn niet blij met de nieuwe Wiv en vinden dat deze moet worden aangepast. Volgens hen zijn de nieuwe bevoegdheden te ruim en is de toezicht onvoldoende. De AIVD zou met deze wet grootschalig data kunnen aftappen van onschuldige burgers. Ook willen ze dat misbruik van gegevens voorkomen moet worden. Ze willen niet dat er ongefilterde gegevens worden gedeeld met buitenlandse diensten en ze vinden dat de nieuwe Wiv onnodig inbreuk maakt op de privacy van burgers. In het volgende hoofdstuk wordt er ingegaan op het referendum over de Wiv.

4 Raadgevend referendum over de Wiv

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op het ontstaan van het referendum over de Wiv, de grootste veranderingen volgens de initiatiefnemers en uitslag van het referendum.

4.1 Het 'sleepwet' referendum

In 2017 zijn vijf studenten van de Universiteit van Amsterdam gestart met het verzamelen van handtekeningen voor een raadgevend referendum (de Vos, van der Kamp, Boelsums, Gijzen, & van Apeldoorn, Over ons, n.d.). Via de website Reddit kwamen de initiatiefnemers op het idee om een referendum te organiseren (de Vos, van der Kamp, Boelsums, Gijzen, & van Apeldoorn, Over ons, n.d.). Zij vinden dat de nieuwe Wiv ingrijpende gevolgen heeft op de privacy van de Nederlandse burger en dat deze wet zou worden ingevoerd zonder dat mensen op de hoogte waren (de Vos, van der Kamp, Boelsums, Gijzen, & van Apeldoorn, Over ons, n.d.). Zij wilden over deze wet een maatschappelijke discussie starten en het raadgevend referendum was voor hun de enige manier om dat voor elkaar te krijgen (de Vos, van der Kamp, Boelsums, Gijzen, & van Apeldoorn, Over ons, n.d.). Voor 16 oktober 2017 moesten zij 300.000 handtekeningen ophalen om een referendum mogelijk te maken (de Vos, van der Kamp, Boelsums, Gijzen, & van Apeldoorn, De sleepwet, n.d.). Het referendum werd door vele organisaties en politieke partijen gesteund (de Vos, van der Kamp, Boelsums, Gijzen, & van Apeldoorn, De sleepwet, n.d.). Op 9 oktober 2017 haalde ze al meer dan 300.000 handtekeningen (Paauwe, n.d.). Genoeg voor het starten van een referendum. Het verzamelen van handtekeningen kwam in eerste plaats moeilijk op gang (Paauwe, n.d.). Toen er in het tv programma Zondag met Lubach aandacht werd besteed aan de Wiv, gingen de handtekeningen actie lopen (Paauwe, n.d.).

4.2 Grootste veranderingen

Volgens de initiatiefnemers zijn dit de grootste veranderingen als de nieuwe Wiv wordt ingevoerd:

- Online communicatie mag massaal worden afgeluisterd door het inzetten van een zogenaamd "sleepnet", zelfs van burgers die helemaal niks verkeers hebben gedaan. Een hele wijk mag worden afgeluisterd als er één verdacht persoon in woont (de Vos, van der Kamp, Boelsums, Gijzen, & van Apeldoorn, De sleepwet, n.d.).
- Alle geautomatiseerde apparaten, zoals telefoons en computers, mogen worden gehackt (de Vos, van der Kamp, Boelsums, Gijzen, & van Apeldoorn, De sleepwet, n.d.).
- Er mag een geheime DNA-databank gemaakt worden waar iedere burger in terecht kan

komen, zelfs onschuldige burgers (de Vos, van der Kamp, Boelsums, Gijzen, & van Apeldoorn, De sleepwet, n.d.).

- De data die verzameld wordt mag met inlichtingendiensten gedeeld worden, zelfs als deze niet van te voren is geanalyseerd (de Vos, van der Kamp, Boelsums, Gijzen, & van Apeldoorn, De sleepwet, n.d.).

4.3 Uitslag referendum

Op 29 maart 2018 heeft de Kiesraad de uitslag definitief vastgesteld (Rijksoverheid, n.d.). 46,53% van de kiezer heeft voor het invoeren van de Wiv gestemd en 49,44% heeft tegen de wet gestemd (Rijksoverheid, n.d.). 4% van de kiezers heeft blanco gestemd (Rijksoverheid, n.d.). De opkomstrempel van 30 procent is gehaald (Rijksoverheid, n.d.). Met deze uitslag moet het kabinet de wet heroverwegen (Rijksoverheid, n.d.).

4.4 Conclusie

De initiatiefnemers hebben het referendum over de Wiv georganiseerd, omdat zij vinden dat de nieuwe Wiv ingrijpende gevolgen heeft op de privacy van de Nederlandse burger en ze wilde een maatschappelijke discussie starten. Ook willen zij niet dat mensen massaal worden afgeluisterd door middel van een 'sleepnet' als ze niks verkeers hebben gedaan en zij willen ze niet dat de AIVD zomaar computers en telefoons hackt. Zij willen geen geheime DNA-databank waar DNA van onschuldige burgers in terecht kan komen en dat verzamelde data door de inlichtingendiensten zomaar gedeeld mag worden zonder eerst geanalyseerd te worden. In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de aanpassingen van de nieuwe Wiv naar aanleiding van de uitslag van het raadgevend referendum

5 Aanpassingen nieuwe Wiv

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de aanpassingen die zijn gemaakt aan de Wiv als reactie op de uitslag van het raadgevend referendum.

De nieuwe Wiv gaat in op 1 mei 2018 met 6 wijzigingen (Rijksoverheid, n.d.). De eerste twee genoemde beleidsregels worden zo snel mogelijk gewijzigd in de wet (Rijksoverheid, n.d.).

5.1 Bijzondere bevoegdheden, waaronder onderzoeksopdracht gerichte (OOG)-interceptie op de kabel, worden zo gericht mogelijk ingezet

De inzet van bevoegdheden door de diensten dient zo gericht mogelijk te zijn (Rijksoverheid, n.d.). Daarom wordt deze nu ook vastgelegd als een beleidsregel (Rijksoverheid, n.d.). Eventuele inbreuk op de grondrechten van derden wordt hier extra meegewogen (Rijksoverheid, n.d.). De diensten beoordelen de gerichtheid van de inzet van bevoegdheden en deze moet uitgebreid beschreven worden in de aanvraag tot inzet van een bijzondere bevoegdheid (Rijksoverheid, n.d.). Als deze criteria niet kloppen, mogen de betrokken ministers geen toestemming geven voor het inzetten van de bevoegdheden (Rijksoverheid, n.d.). De CTIVD gaat dit rapporteren en de TIB moet dit betrekken bij haar rechtmatigheidstoets (Rijksoverheid, n.d.).

5.2 Aanpassing praktijk bewaartermijn drie jaar

De data die door een OOG-interceptie op de kabel verkregen wordt, wordt niet langer automatisch drie jaar bewaard. In plaats daarvan wordt nu ieder jaar beoordeeld of de informatie bewaard moet blijven en wordt de minister gevraagd hiervoor toestemming te geven. Als de minister geen toestemming geeft, moet de data verwijderd worden. De totale bewaartermijn blijft wel drie jaar.

5.3 Versnelde weging van samenwerking met buitenlandse diensten

Eén van de aanpassingen is dat er ‘wegingsnotities’ worden opgesteld voor het delen van informatie en de mate hiervan met buitenlandse diensten (Rijksoverheid, n.d.). Deze wegingsnotities worden actueel gehouden en opgesteld aan de hand van verschillende criteria, zoals democratische inbedding van de veiligheidsdiensten, het respecteren van mensenrechten en de professionele standaarden van de diensten, zoals de bescherming van data en de toezichtorganisatie (Rijksoverheid, n.d.). Er is ook besloten dat de wegingsnotities nog dit jaar moeten worden afgemaakt, in plaats dat ze hiervoor 2 jaar krijgen (Rijksoverheid, n.d.). Voor dat deze wegingsnotities klaar zijn wordt er geen niet beoordeelde informatie gedeeld (Rijksoverheid, n.d.). Toezichthouder CTIVD is gevraagd om hiernaar te kijken en te rapporteren aan de Tweede Kamer (Rijksoverheid, n.d.).

5.4 Wetswijziging

Alle bovenstaande beleidsregels worden zo snel mogelijk in de wet gewijzigd, behalve de aanpassing praktijk bewaartermijn drie jaar (Rijksoverheid, n.d.). Er komt een evaluatie van de Wiv 2017 over hele wet met de bovenstaande punten (Rijksoverheid, n.d.). Na deze evaluatie wil het kabinet opnieuw met een wetswijziging komen en de resultaten van de evaluatie worden uiteraard daarin meegenomen (Rijksoverheid, n.d.).

Naast deze beleidsregels worden er gedeeltes in de Wiv 2017 duidelijker gemaakt, zoals:

- Het is uitgesloten dat OOG-interceptie op de kabel de komende jaren wordt ingezet voor onderzoek naar communicatie met oorsprong en bestemming in Nederland (Rijksoverheid, n.d.).
- Het waarborgen van de bescherming van journalisten en de omgang met medische gegevens (Rijksoverheid, n.d.).

5.4 Reacties over aanpassingen nieuwe Wiv

De initiatiefnemers van het referendum over de Wiv zijn sceptisch over de aanpassingen (Tegenstanders sceptisch over uitgelekte aanpassing inlichtingenwet: 'Dit lijkt puur cosmetisch', n.d.). Zij vinden het een stap in de goede richting, maar ze zijn zeker niet tevreden (Tegenstanders sceptisch over uitgelekte aanpassing inlichtingenwet: 'Dit lijkt puur cosmetisch', n.d.). Met belangrijke kritiekpunten, zoals de beperkte toezicht op de wet, lijkt niks te worden gedaan. Volgens Ton Siedsma van Bits of Freedom lijken de aanpassingen 'puur cosmetische' (Tegenstanders sceptisch over uitgelekte aanpassing inlichtingenwet: 'Dit lijkt puur cosmetisch', n.d.).

De wijzigingen van de Wiv veranderen, volgens Siedsma, echter niks aan het op grote schaal verzamelen van data (Tegenstanders sceptisch over uitgelekte aanpassing inlichtingenwet: 'Dit lijkt puur cosmetisch', n.d.). In een kabinetsbrief staan vier 'waarborgen in de uitvoeringspraktijk' waarmee de coalitie de wensen van tegenstanders tegemoet wil komen (Tegenstanders sceptisch over uitgelekte aanpassing inlichtingenwet: 'Dit lijkt puur cosmetisch', n.d.). Eén van die waarborgen gaat over gevoelige data van medici en journalisten die verwijderd moeten worden uit datasets (Tegenstanders sceptisch over uitgelekte aanpassing inlichtingenwet: 'Dit lijkt puur cosmetisch', n.d.). Als het volgens Siedsma hierbij blijft, dan heeft het kabinet niet geluisterd naar de uitslag van het referendum en moet er iets veranderen (Tegenstanders sceptisch over uitgelekte aanpassing inlichtingenwet: 'Dit lijkt puur cosmetisch', n.d.).

Als Bits of Freedom ontevreden is over de definitieve plannen van het kabinet, dan spannen zij een rechtszaak aan tegen de Wiv bij het Europese Hof (Tegenstanders sceptisch over uitgelekte aanpassing inlichtingenwet: 'Dit lijkt puur cosmetisch', n.d.). Ook de initiatiefnemers van het referendum zijn dan betrokken bij deze rechtszaak (Tegenstanders sceptisch over uitgelekte aanpassing inlichtingenwet: 'Dit lijkt puur cosmetisch', n.d.).

5.5 Conclusie

De aanpassing van de nieuwe Wiv zijn dat bijzondere bevoegdheden, waaronder de OOG-interceptie op de kabel, zo gericht mogelijk wordt ingezet. Ook de bewaartermijn gewijzigd van drie jaar naar elk jaar opnieuw toestemming vragen voor het opslaan van informatie tot maximaal drie jaar. Ook worden er zogenaamde wegingsnotities opgesteld voor het delen van informatie en de mate hiervan met buitenlandse diensten.

Conclusie

In hoofdstuk één werd het verschil tussen de oude en nieuwe Wiv behandeld. Het verschil tussen de oude Wiv uit 2002 en de nieuwe Wiv is dat er meer controle komt op de AIVD door middel van de Commissie van Toezicht op de Inlichtingen en Veiligheidsdiensten (CTIVD) en Toetsingscommissie Inzet Bevoegdheden (TIB). Deze controle is verantwoord. Ook mag de AIVD internetkabels gericht aftappen en zijn er extra regels opgesteld voor hacken. Zolang het tappen gericht is, is het verantwoord en de extra regels voor hacken zijn ook verantwoord. De AIVD kan ook een DNA-profiel maken van een verdacht persoon. Zolang er alleen DNA-profielen worden gemaakt van verdacht personen, is dat verantwoord. Gegevens mogen nu gedeeld worden buitenlandse diensten, maar de AIVD moet zich wel houden aan bepaalde criteria. Dit is verantwoord, omdat de criteria niet in strijd zijn met de wet.

In hoofdstuk twee werd er ingegaan op de misverstanden over de AIVD. Zo zou de AIVD gegevens van onschuldige burgers bewaren en mee kijken wat ze zeggen op social media. Ook zouden ze mensen zomaar mogen hacken en kijken welke films iemand illegaal download. Al deze punten zijn onjuist.

In hoofdstuk drie werd ingegaan op wat privacy organisaties vinden van de nieuwe Wiv.

Privacy organisaties als Bits of Freedom, Privacy First en Amnesty International zijn niet blij met de nieuwe Wiv en vinden dat deze moet worden aangepast. Volgens hen zijn de nieuwe bevoegdheden te ruim en is de toezicht onvoldoende. Te veel bevoegdheden en onvoldoende toezicht zijn onverantwoord. De AIVD zou met deze wet grootschalig data kunnen aftappen van onschuldige burgers. Dit is onverantwoord. Ook willen ze dat misbruik van gegevens voorkomen moet worden. Het niet kunnen voorkomen van misbruik is onverantwoord. Ze willen niet dat er ongefilterde gegevens worden gedeeld met buitenlandse diensten en ze vinden dat de nieuwe Wiv onnodig inbreuk maakt op de privacy van burgers. Ongefilterde gegevens delen is onverantwoord net als het inbreuk maken op de privacy van burgers.

In hoofdstuk vier werd er ingegaan op waarom initiatiefnemers het referendum hebben georganiseerd. Zij hebben dit georganiseerd, omdat zij vinden dat de nieuwe Wiv ingrijpende gevolgen heeft op de privacy van de Nederlandse burger en ze wilde een maatschappelijke discussie starten. Als dit ingrijpende gevolgen zou hebben op de privacy dan is dat onverantwoord. Ook willen zij niet dat mensen massaal worden afgeluisterd doormiddel van een 'sleepnet' als ze niks verkeerd hebben gedaan en zij willen ze niet dat de AIVD zomaar computers en telefoons hackt. Het is onverantwoord als mensen massaal worden afgeluisterd en als er zomaar gehackt zou worden. Zij willen geen geheime DNA-databank waar DNA van onschuldige burgers in terecht kan komen en dat verzamelde data door de inlichtingendiensten zomaar gedeeld mag worden zonder eerst geanalyseerd te worden. Het is onverantwoord als niet geanalyseerd DNA van onschuldige burgers terecht kan komen in een geheime DNA-databank.

In hoofdstuk vijf werd er ingegaan op wijzigen van de nieuwe Wiv naar aanleiding van de uitslag van het referendum. De aanpassing van de nieuwe Wiv zijn dat bijzondere bevoegdheden, waaronder de OOG-interceptie op de kabel, zo gericht mogelijk wordt ingezet. Ook de bewaartermijn gewijzigd van drie jaar naar elk jaar opnieuw toestemming vragen voor het opslaan van informatie tot maximaal drie jaar. Ook worden er zogenaamde wegingsnotities opgesteld voor het delen van informatie en de mate hiervan met buitenlandse diensten. Deze wijzigen zijn verantwoord, maar het enige wat echt in de wet veranderd is dat er dingen uitgebreider worden beschreven, de wet is dus bijna hetzelfde.

Zoals Ton Siedsma van Bits of Freedom zei in hoofdstuk 5.4: “Dit lijken puur cosmetische aanpassingen.”

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: In hoeverre is het verantwoord als de Nederlandse overheid de nieuwe Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (Wiv) invoert?

Als je de AIVD mag geloven, is het verantwoord om de nieuwe Wiv in te voeren. Als je het vraagt aan privacy organisaties en initiatiefnemers van het referendum, dan is het onverantwoord om de nieuwe Wiv in te voeren.

Ik zelf ben het eens met de privacy organisaties: er moet nog een hoop veranderd worden aan de nieuwe Wiv, zoals de privacy organisaties hadden aangegeven. Als ik terug kijk op hoe ze omgingen met de uitslag van het referendum over het associatie verdrag met Oekraïne, dan verdacht ik niet dat er nog een grote wijziging op de nieuwe Wiv komt.

Bronnen

- AIVD. (sd). *Commissie-Dessens biedt evaluatierapport Wiv 2002 aan*. Opgehaald van AIVD: <https://www.aivd.nl/actueel/nieuws/2013/12/02/commissie-dessens-biedt-evaluatierapport-wiv-2002-aan>
- AIVD. (sd). *De nieuwe Wiv*. Opgehaald van AIVD: <https://www.aivd.nl/onderwerpen/nieuwe-wet-op-de-inlichtingen--en-veiligheidsdiensten>
- AIVD. (sd). *De Wiv 2002 versus Wiv 2017*. Opgehaald van AIVD: <https://www.aivd.nl/onderwerpen/nieuwe-wet-op-de-inlichtingen--en-veiligheidsdiensten/wiv-2002-versus-wiv-2017>
- AIVD. (sd). *Deelt de AIVD zomaar gegevens van mij met andere landen?* Opgehaald van AIVD: <https://www.aivd.nl/onderwerpen/nieuwe-wet-op-de-inlichtingen--en-veiligheidsdiensten/vraag-en-antwoord/deelt-de-aivd-zomaar-gegevens-van-onschuldige-burgers-met-andere-landen>
- AIVD. (sd). *Het werk van de AIVD*. Opgehaald van AIVD: <https://www.aivd.nl/onderwerpen/het-werk-van-de-aivd>
- AIVD. (sd). *Houdt de AIVD precies bij wat ik zeg op WhatsApp of Facebook?* Opgehaald van AIVD: <https://www.aivd.nl/onderwerpen/nieuwe-wet-op-de-inlichtingen--en-veiligheidsdiensten/vraag-en-antwoord/houdt-de-aivd-precies-bij-wat-ik-zeg-op-whatsapp-of-facebook>
- AIVD. (sd). *Krijg ik de AIVD achter me aan als ik illegaal een film of serie download?* Opgehaald van AIVD: <https://www.aivd.nl/onderwerpen/nieuwe-wet-op-de-inlichtingen--en-veiligheidsdiensten/vraag-en-antwoord/krijg-ik-de-aivd-achter-me-aan-als-ik-illegaal-een-film-of-serie-download>
- AIVD. (sd). *Mag de AIVD met een 'sleepnet' allerlei gegevens van datakabels binnenhalen?* Opgehaald van AIVD: <https://www.aivd.nl/onderwerpen/nieuwe-wet-op-de-inlichtingen--en-veiligheidsdiensten/vraag-en-antwoord/mag-de-aivd-met-een-sleepnet-allerlei-internetgegevens-binnenhalen>
- AIVD. (sd). *Mag de AIVD mij hacken?* Opgehaald van AIVD: <https://www.aivd.nl/onderwerpen/nieuwe-wet-op-de-inlichtingen--en-veiligheidsdiensten/vraag-en-antwoord/mag-de-aivd-mij-hacken>
- AIVD. (sd). *Uitwisselen van informatie met andere landen*. Opgehaald van AIVD: <https://www.aivd.nl/onderwerpen/nieuwe-wet-op-de-inlichtingen--en-veiligheidsdiensten/uitwisselen-van-gegevens-met-andere-landen>
- AIVD. (sd). *Verzamelen jullie ook gegevens van onschuldige burgers?* Opgehaald van AIVD: <https://www.aivd.nl/onderwerpen/nieuwe-wet-op-de-inlichtingen--en-veiligheidsdiensten/vraag-en-antwoord/verzamelen-jullie-ook-gegevens-van-onschuldige-burgers>
- AIVD. (sd). *Worden de bevoegdheden van de AIVD met de nieuwe Wiv uitgebreid?* Opgehaald van AIVD: <https://www.aivd.nl/onderwerpen/nieuwe-wet-op-de-inlichtingen--en-veiligheidsdiensten/vraag-en-antwoord/worden-de-bevoegdheden-van-de-aivd-met-de-nieuwe-wiv-uitgebreid>
- Amnesty International. (sd). *Sleepwet: 3 redenen om tegen te stemmen*. Opgehaald van Amnesty International: <https://www.amnesty.nl/mensenrechten-in-nederland/veiligheid-en-mensenrechten/sleepwet>
- Amnesty International. (sd). *Wie zijn wij*. Opgehaald van Amnesty International: <https://www.amnesty.nl/wie-we-zijn/onze-organisatie>
- Bits of Freedom. (sd). *Missie*. Opgehaald van Bits of Freedom: <https://www.bof.nl/missie/>

Bits of Freedom. (sd). *Successen*. Opgehaald van Bits of Freedom:
<https://www.bof.nl/successen-overzicht/>

de Vos, T., van der Kamp, L., Boelsums, N., Gijzen, M., & van Apeldoorn, J. (sd). *Over ons*.
 Opgehaald van Sleepwet: <https://sleepwet.nl/contact.html>

de Vos, T., van der Kamp, L., Boelsums, N., Gijzen, M., & van Apeldoorn, J. (sd). *De
 sleepwet*. Opgehaald van Sleepwet: <https://sleepwet.nl/index.html>

Filippini, B. (sd). *Zeg NEE tegen de Sleepwet!* Opgehaald van Privacy First:
<https://www.privacyfirst.nl/aandachtvelden/sleepwet/item/1109-zeg-nee-tegen-de-sleepwet.html>

Paauwe, C. (sd). Opgehaald van NRC: <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/10/09/genoeg-handtekeningen-voor-referendum-sleepwet-a1576527>

Privacy First. (sd). *Over ons*. Opgehaald van Privacy First: <https://www.privacyfirst.nl/>

Rijksoverheid. (sd). *Kabinet scherpt Wiv 2017 aan*. Opgehaald van Rijksoverheid:
<https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2018/04/06/kabinet-scherpt-wiv-2017-aan>

Rijksoverheid. (sd). *Nieuwe Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (Wiv)*. Opgehaald
 van Rijksoverheid: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bevoegdheden-inlichtingendiensten-en-veiligheidsdiensten/wet-op-de-inlichtingen-en-veiligheidsdiensten-wiv>

Tegenstanders sceptisch over uitgelekte aanpassing inlichtingenwet: 'Dit lijkt puur cosmetisch'. (sd). Opgehaald van De volkskrant:
<https://www.volkskrant.nl/politiek/tegenstanders-sceptisch-over-uitgelekte-aanpassing-inlichtingenwet-dit-likt-puur-cosmetisch~a4590160/>